

Feestduiten uit de munt van Gelderland?

Op de Gelderse munt te Harderwijk werd in 1626 net als in Holland en West-Friesland een serie duiten gestart. In Holland en West-Friesland bleef het bij de jaren 1626 en 1627, maar in Gelderland liep de serie met tussenpozen door tot 1636 en mogelijk tot 1640. Ik zeg hier mogelijk, omdat een exemplaar met het jaartal 1640 wordt vermeld bij Purmer en Van der Wiel.¹ In alle door mij geraadpleegde grote en kleinere collecties ontbreekt dit jaartal echter. Ook De Voogt vermeldt onder nummer 237* een duit 1640 met de opmerking ‘aanwezig in het koninklijk kabinet’ waarmee hij het voormalige KPK bedoelde welke nu is verenigd in het Geldmuseum te Utrecht.² De munt blijkt daar na raadplegen van de collectiedatabase niet aanwezig. Ikzelf heb dit jaartal in mijn eigen catalogus laten vervallen.³ Reeds eerder heeft deze serie voor verarring gezorgd, omdat Verkade een duit met het jaartal 1625 had opgenomen.⁴ De Voogt vermeldt onder nummer 213 ook het jaartal 1625, maar uitte hier reeds twijfels over de juistheid ervan. In latere werken vinden we het jaartal 1625 niet meer terug en het is inmiddels duidelijk dat dit jaartal niet bestaat.

Het voorschrift voor deze duiten was een ordonnantie van de Staten van Gelderland van 1626. Zij moesten worden geslagen ‘op den voet van Hollant en West Friesland’. Volgens deze voet moesten er 116 stuks uit een mark worden geslagen wat een gewicht oplevert van ca. 2,12 gram per stuk. De remedie was 4 stuks in het mark en de sleischat was in zijn geheel voor de muntmeester.

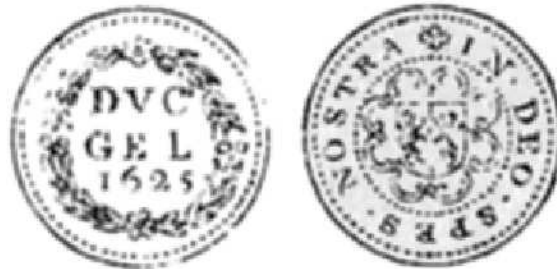
De verantwoordelijke muntmeesters voor deze serie waren Johan Alewijn

(1606-1635) en Johan Wijntgens (1635-1653). De duiten door Johan Alewijn geslagen werden verantwoord in zijn derde en vierde muntbus en die door Johan Wijntgens in zijn eerste muntbus. In de tabel is een overzicht gegeven van de bekende gegevens.

Uit de tabel zijn direct een aantal gegevens af te lezen. Volgens de derde muntbus van Alewijn zijn er duiten aangemunt tot 18 februari 1630. Aangezien alleen de jaren 1626 en 1628 bekend zijn uit deze periode moet er langer zijn doorgewerkt met oude stempels. Uit de vierde muntbus blijkt dat er in 1631 kort duiten kunnen zijn gemunt. Dit jaartal moet wel uiterst zeldzaam zijn want ik heb nog nergens een exemplaar of afbeelding van dit jaar gezien. Ik heb het jaartal dan ook uit het verder geplaatste overzicht geschrapt en in mijn eigen catalogus vermeld met een X als zijnde niet teruggevonden. De duiten vermeld in de muntbus zijn volgens mij dan ook exemplaren van 1633 en 1634 geweest. Ook blijkt dat beide muntmeesters duiten aangemunt kunnen hebben met het jaartal 1635. Welke eventueel door Alewijn en welke door Wijntgens zijn geslagen is waarschijnlijk niet te achterhalen. Mogelijk kan de grote of kleine 5 in het jaartal een teken van onderscheid zijn. Bij eventuele

KEES
PANNEKEET

*Duit afgebeeld bij
Verkade (Plaat 19.1)
(1½ x ware grootte)*

muntbus	periode	duiten	marken	aantal ⁵	in muntbus
Johan Alewijn					
derde	31 jan 1620	25 nov 1626	10.273	1.232.810	1772
	22 sept 1631	18 feb 1630			
vierde	2 dec 1631	13 dec 1631	955	114.600	159
	20 apr 1635	3 apr 1635			
Johan Wijntgens					
eerste	2 dec 1635	1 okt 1635	5093	611.160	?
	31 mei 1640	15 feb 1636			

klachten wilde een muntmeester kunnen aantonen dat bepaalde munten wel of juist niet van zijn hand waren. En klachten zijn er inderdaad geweest over de duiten.

In juni 1640 kreeg men te Harderwijk het verzoek om 30 à 40 duiten beschikbaar te stellen voor onderzoek vanwege mogelijke knoeierijen met duiten door muntmeester Johan Wijntgens. Uit de opening van zijn eerste muntbus bleken zijn duiten al 'enigszins schraal' te zijn. Het jaar 1640 valt onder zowel zijn eerste als tweede muntbus, maar deze vermelden geen duiten in of rond het jaar 1640. Waarschijnlijk werden in dit verzoek dan ook de duiten van 1635 en 1636 bedoeld. Mogelijk kwamen de klachten nogal laat, net zoals later bij de bezemstuivers het geval was. Over de kwestie met de bezemstuivers schreef De Voogt: 'vrij laat, op 19 juni 1643, kwamen er klachten over de in 1640 geslagen stuivers. Zij waren wel van goed allooi, maar zonder vergunning van de

Staten-Generaal geslagen. Ook schijnen zij nog te zijn geslagen in 1642, 1643 en 1644 met het jaartal 1640. Op 5 december 1644 werd de intrekking van de stem-pels gelast'. Hoe het afliep met het onderzoek naar de duiten is mij niet bekend.

De uitvoering van de duiten is zoals begin zeventiende eeuw gebruikelijk was in vele andere provincies en steden. Zij dragen op de ene zijde de provincie-naam in het Latijn met daaronder het jaartal, het geheel omgeven door een bloemkrans. De andere zijde toont het Gelderse wapen geplaatst binnen een veelpas. Op de vroege jaren (1626 en 1628) kan dit wapen van een grote of kleine uitvoering zijn. Op de latere jaren is dit wapen steeds groot uitgevoerd. De tekst op deze zijde is IN DEO SPES NOSTRA, onze hoop is in de Heer. Deze spreuk is afkomstig uit Psalm 62:8: 'in God is mijn Heil en mijn Eer: de Rotssteen mijner sterkte, mijn Toevlucht is in God' en uit Psalm 78:8: 'en dat zij hun

Links een duit 1626 met klein wapenschild en rechts met groot wapenschild (1½ x ware grootte)

hoop op God zouden stellen, en Gods daden niet vergeten, maar Zijn geboden bewaren'.⁶

Al enige tijd is bekend dat er duiten uit deze serie bestaan van het jaartal 1633 met de afwijkende tekst: CONCORDIA RES PAR CRES GEL. De Voogt plaatste al een opmerking bij de duit van 1633 (nr. 222). Hij had een dergelijke duit opgemerkt in de catalogus Oostendijk onder nummer 177. Hij dacht echter dat dit exemplaar een overslag was over een andere munt omdat het woord CONCORDIA niet op de Gelderse duiten voorkwam. Inmiddels weten we dat een dergelijke duit wel degelijk bestaat. Een exemplaar is afgebeeld bij Bos en ook Purmer en Van der Wiel hebben deze variant opgenomen (PW 1008.2).⁷ Bos geeft geen verklaring voor de afwijkende tekst. Purmer en Van der Wiel denken aan een mogelijke relatie met de herovering van Roermond op de Spanjaarden. Tot mijn genoegen kon ik enige tijd geleden een exemplaar met de afwijkende tekst aanschaffen. Nog groter was mijn vreugde dat het hier geen exemplaar betrof van 1633, maar een met het jaar 1636. De tekst is niet meer volledig leesbaar maar duidelijk zijn de letters ...CORDIA RES ... GEL te zien.

Wat is nu precies de reden geweest van deze tekstvarianten? De veronderstelling dat de tekst iets te maken zou kunnen hebben met de herovering van Roermond zou met de vondst van dit exemplaar op losse schroeven komen te staan. In 1636 was er echter een verovering die gevierd kon worden. In dat jaar was er 'Blytschap op de verovering van geweldich fort van 's-Gravenweert'. Deze plaats is vlakbij Kleef gelegen en behoorde lange tijd tot Nederland. In die tijd werd het 'Schenkenschans' genoemd en tegenwoordig behoort het bij Duitsland.⁸ De schans was in 1586 door Maarten Schenk van Nydeggen aangelegd en werd gezien als de toegangspoort tot de Republiek. Op 27 juli 1635 was de schans door de Spanjaarden onder

*Tekstvariant op duit
1636
(1/2 ware grootte)*

kolonel Einholts op de Republiek veroverd maar op 29 april 1636 moest zij weer worden overgegeven aan Willem van Nassau, in dienst als veldmaarschalk onder Frederik Hendrik. Mogelijk zijn er dus te Gelderland kleine oplagen 'feestduits' met de tekst CONCORDIA RES PARVAE CRESCVNT (eendracht maakt macht of eendracht maakt kleine dingen groot) geslagen om overwinningen te vieren. De spreuk was door de Staten-Generaal in 1579 als het devies van de Unie aangenomen. De tekst verscheen sindsdien tussen 1579 en 1606 regelmatig op diverse muntsoorten. In 1606 werd het aanmunten van de belangrijkste gouden en zilveren munten vastgelegd in het plakkaat van de Staten-Generaal van 21 maart 1606. De munten droegen daarna dan ook de spreuk van de Unie, omdat het officiële generaliteitsmunten waren. In de periode dat deze serie duiten geslagen werd kwam deze tekst voor op de hele en halve gouden ridders, de dubbele en enkele gouden dukaat, de hele en halve Nederlandse rijksdaalder en op het nieuwe en slechts zeer weinig geslagen 10-stuiverstuk. Alleen de hele en halve leeuwendaalder behielden hun oude tekst CONFIDENS DNO NON MOVETVR (wie op de Heer vertrouwt wankelt niet), misschien omdat dit munttype al langer bestond en men mogelijk problemen met de acceptatie in het buitenland kon verwachten als men hieraan ging tornen. De kleine zilveren munten zoals de dubbele en enkele stuivers tenslotte droegen geen tekst buiten de provincie-naam.

Kon een muntmeester afwijken van zijn instructies als hij te maken kreeg met speciale wensen van zijn opdrachtgevers? Officieel natuurlijk niet maar het is wel enkele malen voorgekomen. Zo werden nog vóór de oprichting van de VOC in 1602 in opdracht van verschillende ‘compagnieën van verre’ te Dordrecht en Middelburg realen van achten met hun onderdelen besteld en ook geslagen. Deze muntslag was een inbreuk op het plakkaat van Leicester uit 1586 waar men zich in principe nog aan moest houden. Een minder zware inbreuk op de voorschriften is het wijzigen van de tekst op bepaalde munten. Er bestaan afwijkende leeuwendaalders die blijkens de gebruikte merktekens in Gelderland geslagen moeten zijn. Er zijn exemplaren van 1607 bekend met een Gelders kruis (gebruikt door Johan Alewijn) en een exemplaar van 1648 met een lelie (van Johan Wijntgens). De afwijkende tekst luidt: MO ARG PR VS ET - COM ORIENT. Door M. Schulman werd deze tekst uitgelegd als *Moneta argentea Prussiae et commercii orientalis*.⁹ Dit betekent: zilveren munt voor Pruisen en de oosterse handel. D.A. Wittop Koning stelt echter dat de tekst voluit *Moneta argentea pro usum et commercio orientalis* moet zijn.¹⁰ Dit omdat het Latijnse woord voor Pruisen *Borussia* is en niet *Prussiae*. Op beter bewaard gebleven exemplaren bleek er ook een punt te

staan tussen de letters PR en VS. De vertaling wordt dan: zilveren munt ten behoeve van de handel op het oosten. De opdrachtgevers voor het aanmunten van deze leeuwendaalders kunnen volgens Wittop Koning de ‘gemeene kooplieden, handelende op Levanten’ zijn geweest die in 1628 plaats maakten voor de ‘directeuren van den Levantschen handel en de navigatie in de Middellandsche zee’.

De in 1602 opgerichte VOC kreeg in 1624 van de Staten van Holland en West-Friesland toestemming om in hun Munt duiten te laten slaan van een geheel eigen ontwerp.¹¹ Deze munten zijn echter nooit teruggevonden, omdat de Staten-Generaal mogelijk geen toestemming hebben verleend. De provinciale Staten waren zelf dus niet tegen afwijkende opdrachten. Uit het bovenstaande kan opgemaakt worden dat bij de VOC al vroeg een behoefte aan koperen munten bestond. Het is dus aannemelijk dat de VOC in de zeventiende eeuw van tijd tot tijd reguliere duiten heeft besteld en uitgevoerd. Een ander staaltje van eigenmachtig optreden van de provinciale Staten is de aanmunting van dukatons en duiten voor de VOC op de munten van Holland en Zeeland in 1726. Zonder toestemming van de generaalmeesters en de Staten-Generaal was men begonnen met het munten van dukatons en duiten van een gewijzigd type en met eigen teksten. Na veel ophef kwam tenslotte een oplossing tot stand wat resulteerde in de lange reeksen VOC-duiten die we nu kennen en de zilveren munten met het VOC-monogram onder het wapen.¹²

Het bovenstaande kan een andere reden zijn geweest voor de Gelderse duiten met de afwijkende tekst. De mogelijke opdrachtgever kan de VOC zijn geweest met goedkeuring door de Staten van Gelderland. Normaal nam de muntmeester de kosten voor het aanmunten van duiten geheel voor zijn rekening. Hij behoefde ook geen sleischat te beta-

IN DEO NOSTRA		CONCORDIA RES PAR CRES GEL
groot wapen	klein wapen	groot wapen
1626	1626	
1628	1628	
163.		
1633		1633
1634		
1635		
1636		1636

Links: duit 1634 (die ook voor 1631 wordt aangezien). Rechts: duit jaren dertig zonder eindcijfer (1½ x ware grootte)

len over het aanmunten van duiten. Om in geval van externe opdrachtgevers de kosten nauwkeurig te kunnen berekenen heeft de muntmeester mogelijk de duiten voorzien van een gewijzigde tekst. Door deze gewijzigde tekst kon hij de exemplaren onderscheiden van de andere. Dat er maar zeer weinig duiten zijn teruggevonden met de afwijkende tekst kan er op wijzen dat zij zijn uitgevoerd naar elders wat muntslag in opdracht van de VOC als optie ook zeer aannemelijk maakt.

Aan de hand van beschikbare exemplaren en numismatische literatuur kan een aangepast overzicht worden gemaakt van de serie Gelderse duiten uit de periode 1626-1636. Zoals reeds gezegd heb ik de jaren 1631 en 1640 in dit overzicht niet meegenomen. De 1631 heb ik nergens aangetroffen en daar ook nooit een afbeelding van gezien. Er bestaan wel dubieuze exemplaren, zoals hierboven afgebeeld, die volgens mij echter van het jaartal 1634 zijn. Een interessant exemplaar is die zonder eindcijfer in het jaartal. In plaats daarvan staat er alleen een punt. Mogelijk zijn dergelijke, meer of minder gesleten, exemplaren ook in het verleden aangezien voor exemplaren met het jaartal 1631.

Het jaartal 1640 heb ik laten vervallen omdat ook dit jaartal nergens is aangetroffen. Er zijn zelfs geen exemplaren bekend waar op het ook maar lijkt of het hier het jaartal 1640 betreft.¹³ Mochten naar aanleiding van dit artikel jaartallen of varianten te voorschijn komen dan verneem ik dat graag. ■

Kees Pannekeet heeft een brede interesse in de numismatiek en is gespecialiseerd in het kopergeld geslagen in de periode 1500-1800. Daarnaast verzamelt hij Braziliaanse munten. Van zijn hand verschenen diverse publicaties over provinciale munten en recent een inleiding in de Romeinse numismatiek.

NOTEN

1. D. PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld* (Vriezenveen, 1996).
2. W.I. DE VOOGT *Het muntwezen van Gelderland 1576-1813, deel 1 Gelderland* (Amsterdam, 1874).
3. C.G.J. PANNEKEET *Catalogus van het kopergeld deel 1* (Slootdorp 1989/2008). Ook op internet: www.duiten.nl
4. P. VERKADE *Muntboek bevattende de namen en afbeeldingen van munten geslagen in de zeven voormalig vereenigde Nederlandsche provinciën* (Schiedam 1848 (herdruk)).
5. Het aantal stuks is door mijzelf berekend aan de hand van de uiterste remedie, zijnde 120 stuks per mark (van 246,084 gram). Het werkelijk geslagen aantal is nooit te achterhalen, maar deze cijfers geven een globale benadering.
6. Psalmen-spreuken op munten zijn eenvoudig op te zoeken in de *Encyclopedie voor munten en bankbiljetten*. In de bijlagen is door J.J. Grolle een verzameling Latijnse spreuken op Nederlandse munten samengesteld.
7. W.S. BOS *Oord en duit uit noord en zuid* (Zwolle, 1995).
8. De tegenwoordige naam is Schenkenschanz, gelegen in de Duitse gemeente Kleve in de deelstaat Nordrhein-Westfalen.
9. M. SCHULMAN Een onbekende leeuwendaalder voor den handel op Oostpruisen te Harderwijk(?) geslagen *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1939) 73-76.
10. D.A. WITTOP KONING *De Gelderse munt te Harderwijk 1584-1806* (Bussum, 1992) 44-45.
11. C. SCHOLTEN *De munten van de Nederlandsche gebiedsdelen overzee 1601-1948* (Amsterdam, 1951) 34.
12. DE VOOGT 1874, 152-154.
13. Bij navraag over dit jaartal verklaarde Dick Purmer dat dit jaartal ooit door hem of Van der Wiel gezien moet zijn en zodoende in hun handboek van het Nederlandse kopergeld is opgenomen.

Een reactie en aanvulling op Kees Pannekeet

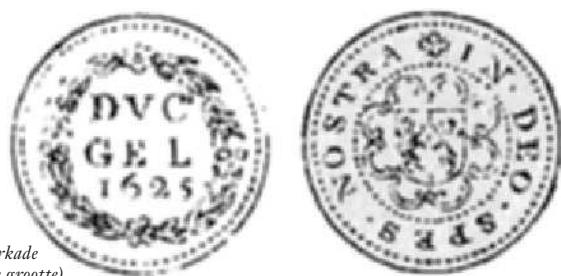
WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

In het hieraan voorafgaande artikel schrijft Kees Pannekeet over de zeventiende-eeuwse duiten van Gelderland. Het bevat een interessante aanvulling

op de bestaande literatuur. Toch wil ik er graag twee opmerkingen bij plaatsen.

De duit 1625 bij Verkade

Pannekeet geeft aan dat de duit met het jaartal 1625 niet bestaat. Verkade beeldt in zijn *Muntboek* een Gelderse duit af met het jaartal 1625.¹ De Voogt twijfelt op grond van archiefonderzoek over het bestaan van deze duit.² In 1625 zouden geen duiten geslagen zijn. De aanmuntiging ving aan in 1626. Er bestaan echter stukken, vermoedelijk geslagen in 1628, waarop het laatste cijfer van het jaartal (de '8?') als een 's' is afgebeeld. Zonder kennis van de archiefstukken zou men het jaartal lezen als 1625. De door Verkade afgebeelde munt bestaat. Hij wordt nu door ons anders geïnterpreteerd. Vergelijk het bijzondere muntteken op de voorzijde (een soort vierbladige bloem met streepjes tussen de blaadjes) en concludeer dat Verkade ditzelfde type heeft gezien.

Duit bij Verkade
(1½ x ware grootte)

Gelderland,
duit, 1628
(1½ x ware grootte)

Gelderland,
duit, 1635?
(1½ x ware grootte)

Gelderland,
duit, 1634
(1½ x ware grootte)

Gelderse duiten met punten

Pannekeet beeldt bij zijn artikel een duit af met een onvolledig jaartal. Het laatste cijfer is niet meer dan een punt. Als ik die duit echter goed bekijk (op www.duiten.nl is een scherpe foto te zien), zie ik daarin een 5 die slechts zwak is geslagen. Voor mij is dit een duit met het jaartal 1635. Misschien is ook hier de munt bekeken met de kennis van nu in het achterhoofd. Er bestaan namelijk duiten met een duidelijke punt. Bij deze munten is de punt naar het schijnt aangebracht over een cijfer, dat bij het afgebeelde exemplaar duidelijk leesbaar is.

Opmerkelijk is verder dat zowel Purmer/Van der Wiel als Pannekeet, die veel oog hebben voor detail, niet de

variant beschrijven waarbij het 'muntteken' op de voorzijde is vervangen door een punt.³ U vindt deze variant daarom hier afgebeeld. Ik trof deze variant aan voor de jaartallen 1633 en 1634. ■

Willem van den Nieuwenhof is vice-voorzitter van de Numismatische Kring Brabant en lid van de redactie van *De Beeldenaar*. Sinds 1995 schrijft hij geregeld artikelen onder andere over Brabantse en Gronsveldse munten.

NOTEN

1. P. VERKADE *Muntboek* (Schiedam 1848) Plaat 19-1.
2. W. DE VOOGT *Geschiedenis van het muntwezen der Vereenigde Nederlanden, deel I Gelderland* (Amsterdam 1874) 110.
3. D. PURMER / H. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlands kopergeld* (Vriezenveen 1996) en de website www.duiten.nl.

Gelderland, duit, 1633

(advertenties)

DRINGEND GEZOCHT !!

Middeleeuws, Provinciaal en beter Koninkrijk

Wij kunnen U momenteel **zeer hoge** prijzen betalen voor dergelijke munten. Bij ons betaalt U natuurlijk geen hoge veilingcommissies of hoge taxatiekosten, zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt. Let wel ! Wij berekenen **nooit** kosten en onze taxaties zijn **altijd** vrijblijvend.

MUNTHANDEL G.HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN
TEL.0343-430564 - FAX 0343-430542 - e.mail : info@henzen.org

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.